

величезне безробіття. Підчас горожанської війни міг большевизм — не зважаючи на економічні труднощі — триматися. Бо виступав як революційний уряд, який боровся з інтервенцією капіталістичного світу і міг числити на певні симпатії широких мас, що зле визнавалися в ситуації. Непродуктивність режиму не ставала ясно перед очима загалу, бо її пояснювалося наслідками горожанської війни і „блокадою“ заграниці. Тепер того вже не можна говорити. Стративши всяке оправдання для себе і моральний престиж, приступив режим до ґрунтовної перебудови господарства—і допровадив його до руїни...

Давніше — бодай в партійних кругах — було „захоплення“, хоч не було хліба. Тепер вступається в нову фазу свого існування, в якій нема ні захоплення, ні хліба. Криза совітської господарки стає острою кризою самого режиму.

* * *

Освальд Шпенглер про „білу революцію“.*)

(З кнѣжки: Jahre der Entscheidung).

Досі не зважився ніхто представити „білу“ революцію в її повному розмірі, в її цілях, в її триванні та льогічному розвитку. Може й не було спромоги вчинити цього, заки вона не ввійшла разом із наслідками першої світової війни в рішаючі десятиліття. Скепсіс, що є такоюж передумовиною історичного погляду, спозирання згорни на історію, як конечною передумовиною глибокого згорня людей є погорда до них, — не стоїть на початку річей.

Ця революція не починається матеріалістичним соціалізмом 19-го віку, а тим менше більшовизмом 1917. Вживаючи однієї з її звичайних фраз — вона „в перманенції“ від половини 18-го століття. Раціоналістична критика, що назвала себе бундючно філософією просвічення, почала тоді перекидати свою руїницьку діяльність із теольогічних систем християнства і з переданого світогляду освічених людей (що був тільки теольогією без волі до системи), — на факти дійсности, на державу, на суспільність і наприкінці на готові вже форми господарства. Вона почала нівечити історичний зміст таких понять, як народ, право і правління,

*) Соціалістичну революцію, яка загрожує підвалинам європейської цивілізації називає тут автор „білою“ революцією для розрізнення від кольорової революції небілих народів проти Європи. Слово „консерватизм“ ужито тут у розумінні, яке йому дається на Заході, не у нас, де в цього поняття зробили карикатуру на нього.

а різниці між багатим і вбогим зовсім матеріалістично надала вид і значіння якоїсь моральної супротивності, про яку скоріше агітаційно запевняли, як чесно в неї вірили. Сюди належить національна економія, що основи її, як матеріалістичної науки, поклав ок. 1770-го р. Адам Сміт вкупі з Гартлем, Прістлем, Мандвілем і Бентемом. Наука, що загадала собі вважати людей додатком до господарського стану і „вияснювати“ історію, виходячи від понять ціни, ринку й товару. Це від Сміта виводиться те розуміння праці, що вважає її не покликанням і змістом життя, але товаром, яким торгує той, що трудиться. Всі пристрасті, що формують історію, і всі творчі риси сильних особистостей і рас—ідуть у забуття; воля приказувати й панувати, жага влади й добичі, порив винахідників, ненависть, пімста, гордість на власну силу та її успіхи з одного боку, а з другого: заздрість, ледарство й отруйні почування менш вартних людей. Лишаються тільки „закони“ гроша й ціни, що знаходять свій вираз у статистиках і графічних кривинах.

Разом із тим повстає флягеллянтизм — самобичування занепадкової, надто вже переінтелектуалізованої суспільности, що оплескує глум із себе самої. А доказом того самобичування є факт, що одинокі, які маємо геніяльні твори революційної поетичної творчости, мали свою публіку зовсім не серед нищих верств суспільности:¹⁾ „Весілля Фігара“ пана „d e“ Бомарше введено всупереч королівській забороні на замку Жанвіліє перед вискаленою придвірною шляхтою; романами пана „d e“²⁾ Вольтера захоплювалися від Лондону до Петербурга в найвищих кругах суспільности; рисунки Гогарта, мандрівки Гулівера і Шіллера „Розбійники“ й „Кабала та кохання“. Щож було написаним у „передуховлених“ кругах вищого товавиства: листи лорда Честрфілда, „Максими“ герцога де Лярошфуко, „Systeme de la nature“ барона Гольбаха, все те лишилося незрозумілим поза самими тими кругами хочби з огляду на свій вибагливий стиль, абстрагуючи зовсім від того, що читання й писання навіть в середніх верствах суспільности не було загально поширеним.

Затеж професійні демагоги міського підземелля, що навчилися й уміли тільки промовляти й писати памфлети, второпали прекрасно, що з тих писань можна видовбати знамениті кличі для агітації між масою. Неспокої 1762-го року почалися в Англії справою Вількса — засудженого за

¹⁾ Теж саме було із соціалістичними пєсами та романами 80-их років і більшовицькими по 1918 р., що за них платили в усіх великих містах Європи ті, супроти кого була звернена їх напасть.

²⁾ Не тільки ці дрібномищанські випивки — „гохштаплери“ та літерати, сини годинникаря Карона й податкового урядника Аруе, але й навіть „de“ Робеспєр вживав правно шляхетського титулу ще в часі Національного Зібрання. Вони прагнули належати до суспільности, яку нищили до нещадку. Характеристична риса всіх революцій того роду.

зневагу уряду в пресі і без огляду на те вибраного потому безупину до Нижчої Палати. На вічах і при всякого рода на: період задуманих авантурах (riots) „Вількс і свобода“ було покликком, яким домагалися свободи преси, загального вільного права і навіть республіки. Тоді то в Англії і для англійців написав Марат свій перший памфлет „The chains of slavery“ (1774). Відрив американських кольоній (1776), їх декларація загально-людських прав, їх дерева свободи й гуртки сподвижників чеснот виводяться врешті-решт з англійських рухів тогож року.³⁾ Від 1779-го року повстають в Англії клуби й потайні товариства, що поширюються на цілу країну, змагаються до революції і з 1790. р. з міністром Фоксом і Черіденом на чолі шлють побажання успіхів, листи й поради Конвентові та якобінцям. Колиб пануюча англійська плітократія не була багато більш за трусливий двір у Версалі, то резолюція в Лондоні вибухла була скоріше, ніж у Парижі.⁴⁾ Париські клуби, передусім феяни й якобінці були з своїми програмами, своїм розгалуженням по цілій Франції і формою своєї агітації включно, тільки копіями англійських. Тіж знову переклали французьке *citoyen* як відзив до своїх членів, англійським *citizen* і новоствореним *citizenship* і перейняли від французів так фразу про вільність, рівність і братерство, як теж і називання королів тиранами. Все те залишилося з того часу й на сьогодні, як форма підготовки революції. Тоді то повстало „загальне“ домагання свободи преси та зборів як з а с о б у до т о г о, що є основною вимогою політичного лібералізму: бажання бути вільним від етичних обовязків старих культур. Те домагання не було ні трішки загальним, його тільки так називали крикуни й писаки, що хотіли з того жити, й мали на меті лише особисту користь із тієї свободи. Алеж власне ця стара суспільність одержима тим, що французи називають *esprit*, оті „освічені“, оті колтуни 19-го віку, отже жертви тієї свободи підняли її до ідеалу, якого основ не вільно було торкнутися ніякій критиці. Сьогодні можна вже говорити про те, сьогодні, коли маємо перед очима не тільки сподіванки 18-го, але й наслідки 20-го віку. Свобода від чого до чого? Хто платив пресу й агітацію? Хто заробляв на тім? Ці вільності виявилися всюди тим, чим вони є на ділі: засобом нігілізму для зрівнання суспільности, засобом підземелля, щоб юрбі великих міст накинути ту думку—своєї власної вона не має,— що ворожила найбільший успіх для

³⁾ Льюялісти — американці, що не були прихильниками республіки, вимандрували потому більш чи менше добровільно до Канади.

⁴⁾ В Німеччині не прийшло до того, бо бракувало властиві столиці з додавком агітаторів, покутних літератів і професійних влочинців. Ідеологія тут була. Вистарчить згадати Георґа Форстера й інших, що в Майнці й описля в Парижі виступили як якобінці й наложили головами за свої погляди. Політичні клуби на англійсько-французький зразок треба було в 1793. р. заборонити законом.

осягнення тієї мети.⁵⁾ І тому ті вільності—загальне виборче право належить теж сюди—поборюється, усувається й обертається знову в їх противенство з тією хвилиною, коли вони вже виконали своє завдання і дали владу в руки своїм користувачам. Так було в якобінській Франції 1793. р., в більшовицькій Росії і в республіці професійних спілок у Німеччині 1918-го року. Коли було більше заборон часописів в 1820-му чи 1920-му році? Свобода була завжди свободою тих, що прагнули здобути владу, а не її позбутися.

Той активний лібералізм працює послідовно від якобінізму до більшовизму. Це ніяка супротивність думання й хотіння. Це рання й пізня форма; початок і кінець одноцільного руху. Починається той рух ок. 1770. р. сентиментальними „соціальнополітичними“ тенденціями: повинна бути зруйнована будівля суспільності відповідно до стану і ранги; треба вернути „до природи“, до одноманітної орди. На місце стану повинно прийти те, що не є станом — гроші й дух, контора й кафедра, рахівники й писаки; на місце богатоформного життя — повинно прийти життя безформне, без манір, без обов'язків, без відстані. Ця соціальнополітична тенденція переходить щойно в 1840. р. в „господарсько-політичне“ намагання. Тепер звертаються вже не проти родовитих панів, але проти посідачів — від селянина до підприємця. Вже не рівність прав обіцяється прихильникам руху, а тільки права першенства злидарів, тих, що нічого не мають, не свободу для всіх, а тільки диктатуру великоміського пролетаріату — „робітництва“. Але це не є ніяка різниця світогляду, — він був і лишився матеріалістичним, — а тільки й одиноко лише зміна революційної методи: професійна демагогія мобілізує іншу частину народів до клясової боротьби. Спочатку ок. 1770. р. як в Англії так і в Франції, вагаючись, зверталися в бік селян і ремісників. *Sahets*—сшитки домагань сільських і маломістечкових послів 1789. р., що нібито представляли „крик нації“, писали професійні крикуни,⁶⁾ виборціж їх здебільшого не розуміли. Ці верстви мали надто багато закоріненої традиції, щоби дати себе вжити як безвільний засіб чим зброю. Панування терору в Парижі булоби неможливим без черні східних передмість. Треба було привяних завжди п'ястуків великого міста. Неправда, що тоді йшло про „господарську“ скруту. Податки й мита були правами зверхника. Ударом у суспільний порядок повинно було бути загальне виборче право. Звідсіля й невдача Конвенту: селянство й ремісництво ніяк не хотіло

⁵⁾ „Про вільність преси кричить тільки той, хто хоче її надуживати“ (Gœthe).

⁶⁾ A. Wahl, Studien zur Vorgeschichte der französischen Revolution (1901), стр. 24.

йти довірливо за професійними демагогами й коритись їм. Вони посідали вроджене почуття відстані. Мали надго багато інстинкту й чимало міської інтелігенції. Вони були пильні й навчилися чогось. Позатим прагнули залишити своїм синам обійстя, або варстат праці. Програми та кличі тут надовго не ділали.

Щойно ок. 1840. р. писацька і балакунська демагогія⁷⁾ Західної Європи у свому одноманітному дальшому розвитку знайшла собі придатніший засіб для своїх цілей, а саме, відірвану від ґрунту масу, що призбиралася на північноєвропейському вугіллі—тип промислового робітника. Треба на-решті здати собі ясно справу з факту, захованого цілком за мраковинням партійнополітичної метушні та боротьби; до повстання соціалізму допровадили не „господарські злидні“, що „капіталізм“ їх навів на „пролетаріят“, тільки професійна агітація створила той „свідомий мети“ погляд на речі, так само, як вонаж перед 1789. р. показувала зосім фальшивий образ зубожілого селянського стану,⁸⁾ сподіваючися, що цей останній беззастережно та слухняно піде за нею. Освіченеж й напівосвічене міщанство вірило тоді в те, ба й навіть вірить ще сьогодні. Слово „робітник“ від 1848. р. обгородили сяйвом святощів, не розмірковуючи про його значіння і границі його пристосовування. А „робітнича кляса“, якої нема в господарській структурі ні одніського народу,—бо щож спільного мають із собою: гірник, матрос, кравецький челядник, металевий робітник, кельнер, банковий урядник, сільський наймит і замітач вулиць? — стала політичною дійсністю; ударною партією, що розчахнула всі білі народи на два фронти, з яких один мусить виживляти армію партійних урядовців, вічевих промовців, газетних писак і „заступників народу“ і за їх особисті цілі проливати свою кров. Цеж мета її існування. Супротивність капіталізму і соціалізму — це пусті слова, яких дефініцію силкувалася знайти відтоді велетенська література і то надаремно, — бож кличів не можна дефініювати; ця супротивність не виведена з якоїсь дійсности, є вона тільки підбурливою конструкторією. Впровадив її Маркс в обставини англійської машинової індустрії, а не вивів її з них, і навіть це було можливе тільки тому, що він поминав існування всіх тих людей, що займалися сільським господарством, торговлею, перевозом й адміністрацією. Ця картина часу так мало відповідала дійсності та її людям, що навіть південь теоретично відсахнувся від півночі: границя між ними йде

⁷⁾ Всі знамі провідники належали до „міщанства“. Овн, Фурв, Енгельс були „підприємцями“, Маркс і Ляссаль „академіками“. Дантон же і Робеспієр були юристами, а Марат медиком. Решта — літерати й журналісти. Нема ніодного робітника між ними.

⁸⁾ Небавом вони занехали це, бо не досягнули сподіваних успіхів. На діліж французьким селянам за Людовика XVI. поводилося кудь к; аще, як денебудь в Європі.

приблизно лінією: Ліон—Мілян. На романському півдні, де населення потребує небагато до життя й обмаль працює, де нема ніякого вугілля і тому великої індустрії, де зогляду на расу люди інакше думають і почувають—вибуяли анархістичні і синдикалістичні тенденції. Їх ідеалом стало розбиття великих національних організмів на бездержавні, дрібні й самі собі вистарчаючі громади — бедуїнські ватаги неробства. Зате на півночі, — де сувора зима вимагає ще суворішої праці і чинить її не тільки можливою, але й конечною, де побіч боротьби з голодом споконвіку йде боротьба з холодом, повстають — з германської, спрямованої на організацію у великому розмірі, волі до влади, — системи авторитативного комунізму, що ставлять собі оконечною метою пролетарську диктатуру над цілим світом. І щойно тоді, коли на вугляних областях тих північних країн за 19-го століття, нечуваним досі велетенським порядком згуртувалися люди і накопичилися національні достатки, тоді набула демагогія зовсім іншої ударної сили на тих областях і ген поза їх границями. Високі платні англійських, німецьких та американських фабричних робітників — якраз тому, що були це всякі, тільки не „голодові“ платні — переважили низькі платні сільських робітників на півдні. І щойно внаслідок тієї „капіталістичної“ переваги партійних засобів, добув марксист перемогу над теоріями Фуріє і Прудона. Всі вони перестали вже давно звертати увагу на селянство. Вонож було мало придатне як зброя до клясової боротьби, хочби й тому, що його не можна зібрати кожної хвилини і ним орудувати на вуличному бруку; а крім того й тому, що традиції цього селянства, звязані з посіданням і працею, суперечать намірам теорії. Тому кличі комуністичної програми ігнорують селянство. Буржуазія і пролетаріят — це вбивається в голову — і чим простодушніші люди, тим слабше запримічують все те, що залишається поза тією схемою.

Кожна демагогія пристосовує свою програму до тієї частини нації, на якій мобілізацію вона рахує в поході до своїх цілей. В Римі від Флямінія до Гракха було тією частиною італійське селянство, що прагнуло посідати землю, щоб її управляти. І звідсі розподіл галійської області напівдень від ріки По за почином першого, і домагання розподілу *ager publicus* за приводом другого. Одначе Гракх провалився, бо селяни, що стягнулися до Риму, щоб голосувати, мусіли вертати до дому задля жнив. Від того часу демагогія типу Ціні і Катиліни числить вже на рабів, і то не на загарлявих поденників, як це діялося у грецьких містах від часу Клеона, але на безпрофесійну чернь всякого виводу, що байдки била на вулицях Риму й прагнула лише наїдатися й забавлятися: *panem et circenses!* Саме тому, що в Римі впродовж одного століття силкувалися навипередки приєднати собі ту масу все більшими витратами коштів, вона дійшла

до такого зросту й сили, що й навіть ще після Цезаря уявляла собою безперестанну загрозу для уряду світової держави. Чим меншевартний такий почот, тим він придатніший. Тому більшовизм від часу париської комуни 1871. р. куди менше старався впливати на привченого, загарливого і тверезого робітника, що зважає на своє звання та родину, як на ліниву до праці наволоч великих міст, що кожної хвилини готова грабувати й мордувати. Тому в Німеччині від 1918. р. починаючи аж до років великого безробіття пануючі робітничоспільчанські партії оберігалися провести законну межу між безробітними й лінивими до роботи. Тоді поруч із допомогою згоданому безробіттю заіснував передусім на селі брак робітників і ніхто не хотів поважно цього зупинити. Тисячі людей надуживали каси хворих, щоб тільки не братися до праці. Безробіття у своїх початках було просто виплекане марксизмом. Поняття пролетарія виключає радість праці. Робітник, що щось уміє і є гордий на свою роботу, не почуває себе пролетарем і тим шкодить революційному рухові. Треба його спролетаризувати і здеморалізувати, щоб він став придатним до революції. Оце властивий більшовизм, в якому ця революція досягає своєї найвищої точки, але не закінчення.

В Західній Європі повстав він із послідовною конечністю, як остання фаза ліберальної демократії з 1770. р. й як останній тріумф політичного раціоналізму, т. зн. намагання змайструвати живу історію з паперових систем та ідеалів. По червневих боях 1848. р. його першим зривом на велику міру була париська комуна 1871. р., яка мало що вже не захопила цілу Францію. Перешкодила їй в тому тільки армія та німецька політика, що цю армію морально піддержала. Тодіж, а не в Росії 1917. р. з подій, що заіснували в обложеному місті, повстали робітничі та солдатські ради, що їх потому Маркс, невіглас у практичних справах, поручав як можливу форму комуністичного правління. Тодіж уперше вирізано масово противників, що коштувало Францію більш мерців за цілу війну з Німеччиною. Вдійсності панувало тоді не робітництво, але лінива до роботи голота — дезертири, злочинці й сутенери, літерати і журналісти, між ними, як завжди, багато чужинців... Але це була своєрідно французька форма революції. Не було й мови про Маркса, зате тим більше про Прудона, Фуріє і якобинців з 1792. р. Люзний союз великих міст, цебто їх найнищих верств, повинен був підкорити собі і завоювати розлогий край і містечка — типова думка романського анархізму. Чинити таке пробував уже в 1411. р. різник Кабош з париською черню, організованою на військовий лад. У Петербурзі 1917-го року це все тільки скопійовано за допомогою подібної „західної“ черні й однакових кличів. „Азійськаж“ сторінка тієї російської революції, що тоді ледь-не-ледь проявилася, знайшла

свій найперший вияв у повстанні Пугачова 1772-75 р.р.

Якжеж ставилася і ставиться від 1770., а головню від 1848. р. „суспільність“ західноєвропейської цивілізації, що в сьгоднішній Англії визначає себе залюбки середньою класою, а на суходолі називає себе міщанством, — бо й вона таксамо забула за селянина, — до факту тієї грядучої революції здолу? Тієї революції, що давно погордила й викпила свій перший ліберальний етап — оті вимагані політичним просвіченням вільності: пресу, спілки, зібрання й загальне виборче право, — як тільки використала до краю їх розкладову силу? Це розділ ганьби, що його мусітимо списати прийдешній історик. Збудована на таких пралюдських фактах, як влада, стан і посідання, ота суспільність стерпіла, „зрозуміла“, звеличала й підтримувала нігілістичну напасть на них. Вельми модним у минулому столітті було отаке інтелектуальне самогубство.

Треба безупину ствержувати факт, що та суспільність, в якій саме тепер довершується перехід від культури до цивілізації, — є хворою, хворою у своїх інстинктах, а через те і у свому дусі. Вона не борониться. Її смакує, що з неї глузують і її розкладають. Від половини 18. ст. безперестанку розпадається вона на ліберальні, й щойно за тим — для спротиву й розпучливого відпору від них, — на консервативні гурти. По одній стороні маємо тут невелике число людей, що запомічу свого певного інстинкту для політичної дійсности — бачуть те, що діється й до чого воно йде і пробують його перепинити, вгамувати й відвернути. Особистости наподобу тих, що належали до Сціпіонового гурту в Римі, якого духом натхнутий історичний твір Полібія: Берке, Піт, Велінгтон, Дізрелі в Англії, Меттерніх і Гегель, пізніше Бісмарк у Німеччині і Токвіль у Франції. Всі вони намагалися оборонити заховуючі сили старих культур — державу, монархію, військо, станову свідомість, посідання, селянство — навіть там, де вони мали деякі хиби. Тому окричали їх „реакціоністами“, словом, що його придумали ліберали і яке сьгодні їх маркситські вихованці прикладають до них самих, відколи вони намагаються спинити оконечні наслідки своїх діл. На томуж основується ославлений поступ. По другій же стороні знаходимо майже все, що посідає міську інтелігенцію, або захоплюється нею, як при знаку новочасної вищости й потугою будуччини, тієї будуччини, що сьгодні є вже минулістю.

Високо поставлено тут журналізм та ще й визнано його пануючим виразом часу. Це той критичний *esprit* 18-ого віку розріджений та обнижений для вжитку духових мірнот. Драма, лірика, філософія ба й навіть природознавство й історія — стають передовими статтями й фейлетонами з непогамованою тенденцією супроти всього, що консервативне й наказувало колись глибоку пошану. Партію підні-

мається до ліберального намістня стану й держави. Вивищується революцію у виді періодичних масових виборчих боїв з усіми приналежними сюди засобами гроша, „духа“, і навіть — на Гракховий лад — фізичного насилля, і при-дається їй вагиякогось конституційного факту. Правління ж — як суть і завдання державного існування — або поборюється і висмівається, або зводиться до рівня якогось партійного інтересу. Але засліпнення і трусливість лібералізму йде далі. Руїнницьким силам великоміської наволочі запевнюється толеранцію, одначе не вимагається її від них. „Порядне“ товариство Західної Європи з осоружною сентиментальністю подивляє й величає російських нігілістів й еспанських анархістів і подає собі їх із рук до рук, з одного елегантного сальону до другого. В Парижі та Лондоні, а передусім у Швейцарії охороняють дбайливо не тільки їх життя, але також їх кертичну, підкопуючу діяльність.

Поняття пролетаріату, створене з добре обміркованим наміром соціалістичними теоретиками, приняло міщанство. З тисячу родів суворой й фаховой роботи — від ловлення риб до друкування книжок, від рубання лісу до провадження льокомотиви — це поняття не має вдійсності нічого спільного. Пильні та досвідні у свому ділі робітники погорджують ним і відчувають його, як наругу. Воно має служити тільки до того, щоби втягнути їх у ряди великоміської черні до повалення суспільного порядку. Щойно лібералізм, як тільки впровадив його, як усталене поняття, зробив його осередком політичного думання. Під імям натуралізму повстала тоді злиденна література й малярство, що підняла бруд до рівня естетичной принади і простацькі почування й думання простацьких людей на висоту обовязуючого світогляду. Під „народом“ вже не розуміють цілої нації, тільки частину міської маси, що ворохобиться проти тієї спільноти. На сцені поступового колтунства виступає пролетар, як герой а разом з ним повія, нероба, троюдник, злочинець. Модним і чимсь вищим вважається відтепер дивитися на світ спід споду, з перспективи покутних шинків й поганої слави вулиць. У той час — у ліберальних кругах Західної Європи — повстав теж „пролеткульт“. Голови освічених і напівосвічених людей стала захоплювати вагітна своїми наслідками химера — пів брехні й пів нісенітницї, — що властивою людиною, властивим народом, сутю і цілю історії, політики, громадських турбот — є „робітник“. Що всі люди працюють, що передусім „не пролетарі“, а інші — винахідник, інженер, організатор — виконують більшу і важнішу працю — про те забули. Ніхто вже не важиться класти натиску на ступінь, на якість якоїсь роботи, як мірила її вартости. Тільки вимірена на години праця вважається ще працею. І „робітник“ є заразом злидарем, нещасним, видідиченим, голоду-

вочим і визискуваним. Це до нього лише прикладають слова журба і нужда. А про селянина меншеродючих областей країни, про його неврожай, загрози граду й морозу, його журбу за продажу своїх плодів — не думає ніхто. І не пригадується ніхто над злиденим життям вбогих ремісників в областях сильнорозвиненої індустрії, над трагедіями дрібних купців рибалок, винахідників, лікарів, що у тривозі та небезпечі мусять добиватися кожного куска насушеного хліба і тисячами непомітно вигибати. Тільки „робітник“ знаходить, співчуття. Тільки його одного підпомагають, засобляють, забезпечують. Що більше — його вивищується до значіння святого, божища часу. Весь світ обертається довкола нього. Він же осередком господарства, пестієм політики. Всі живуть тут задля нього; більшість нації має йому служити. Вільно до схочу кпити з дурного й байгалаватого селянина, з лінивого урядника, з ошуканчого жрамаря, незгадуючи зовсім таких визначних об'єктів ненависних дотепів, як суддя, військовий старшна і підприємець, — одначе ніхто не зважився би закпити собі так з „робітника“. Всі інші нероби, тільки не він. Всі егоїсти, тільки не він. Ціле міщанство вимахує кадильницями перед отією химерою; навіть той, що двічі більше чинить у своєму житті, мусить впасти перед ним на коліна. Його життя високо понад всякою критикою. Цей спосіб бачення річей у цілій його повноті впровадило уперше міщанство, і з того часу меткі до інтересів „заступники народу“ стали галапасувати на тій легенді. Вони вливали її так довго в голови наємним робітникам, аж вони повірили в неї, аж відчули на правду свою нужду і те, що з них знущаються, аж поки не згубили всякої міри для своєї праці й важности. Супроти тенденцій демагогії лібералізм є тільки формою самогубства хворої суспільности. Зогляду на те вона сама здається вже на ласку й неласку. Люта й без милосердя клясова боротьба, що йде проти неї, застає її готовою до політичної капітуляції, після того, як вона сама допомогла духово викувати зброю противника.

Може спинити й не допустити до кінця в будучому тільки консервативний елемент, хоч як він був слабким у 19-му столітті,

---

з В. Тенети („Заспів до поеми“)

Рушій одвічний — справжній бунтівник,
 Тривожить думи й підніма раба.
 Дух Прометей! Ти живий од віку в вік,
 Як вічна юність, вічна боротьба...
 Ти знав страждання й радощі боїв.
 О, передай страждання й болі нам ці.
 Щоб кожний з нас боровся і горів...